

Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у творах Уласа Самчука

Мова художньої літератури — це не звичайна мова вербальних понять, а мова образів, матеріальність яких виявляється у мовній будові твору. Л.В. Щерба метою і завданням вивчення мови художнього твору вважав “показ тих лінгвістичних засобів, через які виражається ідейний і пов’язаний з ним емоційний зміст літературних творів” [5,с.279].

Найхарактернішою особливістю художнього відтворення дійсності є образність. Вона є невід’ємною ознакою стилістичного оформлення твору, особливо художнього стилю. Образність виявляється у передачі загального поняття через словесний образ, що є емоційним сприйняттям дійсності. Майже в усіх стилях мовлення вживається засіб, про який йдеться у пропонованій розвідці, — порівняння. Але тільки в художньому мовленні порівняння набуває ролі одного з основних засобів. Порівняння будується на мовній основі. У ньому два явища наближуються на основі знайдених загальних ознак з метою кращого розкриття одного за допомогою іншого. Причому наближення ці об’єктивно значущі і в той же час індивідуальні: вони відбивають особливе бачення світу. Вживаючи в художньому стилі порівняння, автор досягає творення образності: пояснення одного предмета або явища за допомогою іншого, подібного до нього, у якому потрібна авторові риса виступає дуже яскраво. Кожна мова багата на висловлення, в основі яких лежить саме порівняння, передовсім образне або метафоричне. Своєю рухливою синтаксичною структурою, розширенням часового та просторового аспектів порівняння різниться від метафори, де неприпустимі обставини часу та місця, — лаконічної образної формули, — що посідає місце присудка в реченні. Порівняння відноситься до найістотніших та найдавніших засобів висловлення, воно завжди служило та служить засобом образної та художньої характеристики.

На образні порівняння натрапляємо ще в старовинних пам'ятках французької мови. Французькі письменники-класики (Г.Флобер, В.Гюго, О.де Бальзак) знаходили у порівняннях важливий стилістичний засіб художньої та експресивно-емоційної характеристики й досить широко використовували цей вид художнього зображення у своїй творчості.

В арсеналі мовних засобів Уласа Самчука помітне місце посідають порівняння. Своїм глибоким патріотизмом, виключною емоційністю твори автора значною мірою завдячують майстерному виконанню цього тропу. За допомогою порівнянь, їх емоційно-експресивної ролі, способів уведення та використання видатному українському прозаїкові ХХ ст. вдається дати влучну, образну оцінку предмета, явища тощо.

Порівняння, як відомо, є синтаксичним засобом і складається з двох частин, які можуть бути розташовані одна поруч з іншою, мати дистантне оформлення, тобто розділятися іншими синтаксичними одиницями.

Структуру мовної моделі порівняння, на думку Н.П.Шаповалової [3, с.5], становить поєднання таких складників:

а) предмета (суб'єкта) порівняння (компаратанта)— тобто, предмета чи явища, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого;

б) образу (об'єкта) порівняння (компаратора) — того, з чим порівнюється суб'єкт, тобто предмета чи явища, що має яскраво виражені й добре відомі мовцеві ознаки і внаслідок цього використовується ним для характеристики пізнаного;

в) основи порівняння — ознаки, за допомогою якої здійснюється акт порівняння;

г) показника порівняльних відношень — засобу мовного оформлення порівняльної семантики, що й відіграє вирішальну роль у реалізації компаративного змісту в чотириелементній моделі порівняльної конструкції (“суб'єкт” → “об'єкт” → “основа” → “показник”), оскільки забезпечує її цілісність. Це свідчить про те, що між компарантом і компаратором не існує реального зв'язку, він виникає лише у свідомості мовця, який прагне відтворити певну ситуацію дійсності.

Образне порівняння будується на зіставленні одного явища з іншим на основі підкреслення найяскравішої ознаки. Компаративна семантика порівняльних конструкцій реалізується за допомогою спеціальних лексем. Найбільш поширеною формою образного порівняння є об'єднання частин порівняння за допомогою сполучника **як**: *кругла, як кулак; діти ростуть, як поросята на картоплі; Матвій, як бик здоровий; папуги по деревах, як горобці скачуть; пташечки, як бджоли.*

Лексема **як** є потенційним носієм порівняльного змісту, який повністю або частково може реалізовуватися в контексті відповідно до ситуації мовлення.

Специфіка функціонування таких компаративем — простих, лаконічних, зрозумілих — розкривається комплексно: на семантико-синтаксичному, глибинному, формально-граматичному й комунікативному рівнях.

Такі порівняння Улас Самчук використовує у зображально-виразовій функції, часто це стійкі сполуки слів, що вживаються у розмовно-народній мові. Чимало такого роду порівнянь пов'язані з сільським побутом, народною мудрістю: *як на вогні, усе горить; пристав, як смола; високий, як вежа; н'є молоко, як кіт; бухикає, як кінь.*

Помітну групу порівнянь в узусі автора становлять антитетичні порівняння: *страшна в цю мить його велична постать і нещасна, мізерна та дитина, що янчить від болю на долівці біля його ніг* або ж у такій антитетичній конструкції *Тепер це корова, а тоді — кусень сухореброго нещастя.* Досить часто автор вдається до розгорнутих порівнянь, великої сили експресії досягає він, увівши у канву твору влучно підібрані порівняння-образи, що з симпатією передають світосприйняття дітей: *піна на воді “нагадує велику стару мухомору”;* *море — “то є такий дуже великий став. Такий великий, що навіть другого берега не вглядиш”;* *ширина Дніпра “як від нас до Мартинового хутора”.*

На особливу увагу заслуговують цілі конструкції порівнянь-образів. Об'єктом порівняння в них часто виступають явища з побуту села, тваринного світу: *“мов легеньке пір'ячко, підхоплене буревійним поривом гурагану, так вилетів Володько з-під печі й опинився в батькових руках;...задок хлопця...нагадував маленького хробачка, наступленого великим чоботом”;*

“громада, що череда овечок. Немає в ній пастуха, то...який вже там лад”;
“верби листя скидають, гейби кури пір’я”.

Іноді порівняльні конструкції мають складну будову і, ніби для більшої доступності, автор уводить після них уточнення, які часто служать засобом пізнання невідомого через відоме, наприклад: *“Без Бога мужик порожнеча. Як ото клуня без сноів чи засіки без зерна”*, *“...корова для родини все одно, що й мати. Без корови ні молока на стіл, ні гною на поле”*.

Нерідко порівняльні конструкції з метою стилістичного увиразнення зазнають парцеляції, тобто виділяються в окреме стисле речення, що надає розповіді натуральності, живості розмовного мовлення, наприклад: *“Деруться весь час...як ті півні”*; *“А яке у нього піднебіння...Чорне. Як сажа”*.

Парцелювавши у такого типу конструкціях об’єкт порівняння, Улас Самчук особливо наголошує на ньому. Завдяки парцеляції імітується живе мовлення. Думка реалізується не закінченим цілим, а поступово. Тобто той, хто говорить, щось згадує, доповнює, уточнює. А звідси й специфічна семантика парцельованих частин стосовно базової: одні з них містять важливі відомості, другі мають характер додаткових зауважень, треті підсилюють або уточнюють значення членів основного висловлювання.

Улас Самчук захоплює читача поетичністю світосприймання свого героя, глибокою духовністю. Автор використовує чимало порівнянь з релігійної тематики. Так, наприклад, святковий настрій на Свят-вечір автор порівнює з *“...доброю, лагідною весняною погодою, коли літають метелики і співають птахи”*, а звуки монастирського дзвону спадають на землю *“ніби тяжкі краплі чогось теплого, поволі капають на землю, що жадібно їх втягає”*.

У формуванні творчого світогляду Уласа Самчука величезне значення мало живе усне слово, почуте між людей. Народна легенда, переказ, бувальщина, пісня, прислів’я та приказка органічно ввійшли-влилися до його творів. Тому фольклорним зразкам рідко належить роль цитат-ілюстрацій, картинок, “прокладок”. З допомогою народнопоетичних структур автор досягає поглиблення змісту твору чи епізоду, підкреслюються ті чи ті риси характеру героїв, зміщуються певні акценти, тональності, настрої, що нерідко детермінують

подальші вчинки, наприклад: *“Тоді давали — не брали, а тепер не дають — то беруть”*; *“Учення світло — невчення тьма...”*; *“Володько не гниляк. Володько козак”*.

Порівняльні конструкції мають різні способи вираження: словом, словосполученням, підрядним реченням тощо. Вони найчастіше включаються у компаративемну конструкцію за допомогою сполучника. Найуживанішими з-поміж них є такі: *як, ніби, наче, неначе, мов, немов, мовби, мовбито*.

Стрижневим компонентом реально-порівняльної парадигми виступає показник *як*, який, крім основного значення, може виражати додаткові семантичні відтінки: міри вияву ознаки, способу дії, протиставлення, допустовості, зумовленості, інклюзивності, що аплікуються на основне значення, наприклад, *“...ні обличчя, ні очей — суцільна руда пляма”*. Компонентам цієї парадигми властива біфункціональність: вони виражають загальну компаративну семантику і водночас ірреалізують об’єкт порівняння.

Щоб надати порівнянню більш яскравої форми, Улас Самчук використовує порівняльні конструкції з орудним порівняльним, супроводжуючи їх кількома означеннями, що передують суб’єкту порівняння, наприклад: *“Дим величезним тяжким валуном котився...понад сіножатями”*; *“темний ліс водопадом горів”*.

Специфікою конструкцій з орудним відмінком у порівняльному значенні є контамінація об’єкта й показника порівняльних відношень в одній лексемі, а саме: об’єкт виражається лексичним значенням слова, а показник — граматичним (формою орудного відмінка). Ці конструкції поєднують у собі семи уподібнення й перетворення, що не дає підстав ототожнювати їх із синонімічними сполучниковими.

Поряд із загальнономовними порівняннями, що містять відносно незначний експресивний потенціал, у творах Уласа Самчука є багато власне художніх, індивідуально авторських, що не раз свідчить про особисте сприймання автором навколишнього світу. Такі компаративеми розраховані на естетичні уподобання читача і досить часто з метою підсилення мають жартівливе забарвлення,

наприклад: *“Мотря куценька, грубенька, ніби капустяний качан”*; *“лишив мені дві грядочки поля, що одна курка хвостом закриє”*.

Широким є діапазон емоційного забарвлення порівняльних конструкцій. Залежно від мети Улас Самчук іноді надає порівнянням емоційно-естетичного забарвлення, наприклад: *“ховавсь, мов курча”*, *“ноженята, як крига”*, *“дівчата роздіті, як мак, як гурт айстр”*, а іноді автор послуговується порівняннями з негативним емоційно-оцінним забарвленням, описуючи неприємні, морально нижчі персонажі: *“пан вертливий, як фугало. Очі геть залило капшучками, і він ними либає, мов жаба”*; *“обличчя товсте, розплиле, очиська вилупились, а під ними, ніби по калитці повішено, рот широкий і страшенно наподоблює жаб'ячий”*.

Порівняльні конструкції з позитивним емоційним забарвленням мають доброзичливо жартівливий відтінок, а компаративами з протилежним значенням наскрізь проникнуті уїдливою іронією, часто супроводжуються сарказмом.

Питома вага порівнянь у мові творів Уласа Самчука надзвичайно висока. Порівняння є одним із важливих засобів образності. Інколи вони прості, лаконічні, але частіше розгорнуті, образні. Майстерність митця виявлялася і в доречному дозованому наснаженні текстів порівняльними конструкціями, завдяки чому твори Уласа Самчука набувають високої якості, великої сили звучання, майстерності викладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пінчук С. Улас Самчук і його роман-епопея “Волинь”//Самчук У. Волинь. Роман. — К.: Дніпро, 1993. — С. 325-333.
2. Самчук Улас. Марія. Куди тече та річка. — К.: Наукова думка, 1999.
3. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: Автореф. дис. канд. філ. наук/10.02.01.— Дніпропетровськ, 1998. — С. 5.
4. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. — М., 1957. — С. 279.